

Justyna Siemionow
Uniwersytet Gdański

Specjalne potrzeby edukacyjne ucznia niedostosowanego społecznie a proces jego resocjalizacji w środowisku instytucjonalnym

Do podstawowych cech obrazu niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży najczęściej włączane są: zachowania naruszające normy i zasady życia społecznego, brak realizacji obowiązku szkolnego oraz wynikające z nich trudności edukacyjne, agresja czy podejmowanie zachowań ryzykownych, jak np. przyjmowanie substancji psychoaktywnych i alkoholu. Konsekwencją obecnego dziś – wyraźnie w naukach społecznych – paradygmatu poznawczego jest przyjęcie założenia o kluczowej roli osobowości jako systemu wiedzy o sobie i otaczającej rzeczywistości, w regulacji i kontroli zachowania człowieka. Osobowość jest tu strukturą odbierającą i pozyskującą informacje z otoczenia, przetwarzającą je, wyciągającą wnioski, planującą działania na przyszłość. Kolejnym założeniem wynikającym z tak przyjętej perspektywy jest to, że człowiek zachowuje się tak jak rozumie i odbiera otaczającą rzeczywistość, siebie oraz innych ludzi. Zatem, proces edukacji ujmowany jako systematyczna aktywność poznawcza jednostki, nabiera znacznie szerszego znaczenia niż tylko ukończenie klasy, szkoły czy danego etapu edukacyjnego. W przypadku nieletnich, wychowanków MOW przygotowanie ich do samodzielności i autonomicznego funkcjonowania w środowisku otwartym staje się priorytetem w realizowanych w instytucji działaniach wychowawczych. Planując i organizując pracę resocjalizacyjną z perspektywy specjalnych potrzeb edukacyjnych ucznia niedostosowanego społecznie uwzględnia się liczne czynniki ryzyka, które pojawiają się w bieżącej działalności wychowawczej, ale jednocześnie tą drogą tworzy się solidne podstawy do osiągnięcia zamierzonych celów.

Słowa kluczowe: specjalne potrzeby edukacyjne, uczeń niedostosowany społecznie, proces resocjalizacji, młodzieżowe ośrodki wychowawcze

The special educational needs of socially maladjusted pupils which are connected with process of their social rehabilitation in the institutional environment

The author focuses on the image of socially maladjusted phenomenon: behavioral disorders, leaving educational tasks, aggression and taking drugs or drinking alcohol – they are often included in it. As a result of cognitive perspective (in social science), the following statement is the most important. Personality is a system which consists of a few elements. This system is made of knowledge about self, the social environment and about the others. Personality as a system can control the emotions and also the behavior. The article also presents next thesis: someone behaves

in specific way because his cognitive system influences on him. The way how someone understands the others and the surrounding world is also crucial. So, one of the most important task during the social rehabilitation process is to help youngsters to be independent and to obey the rules in the open environment, outside the institution. It is essential to consider the knowledge about their special educational needs during the social rehabilitation. This action increases the chance of success of social rehabilitation and makes this process more effective.

Keywords: special educational needs, socially maladjusted students, process of social rehabilitation, youth educational centres

Wprowadzenie

Proces resocjalizacji w środowisku instytucjonalnym wymaga współdziałania wszystkich podmiotów oraz elementów tworzących tą organizację, wśród których szkoła, a tym samym edukacja, odgrywa kluczową rolę. Instytucje resocjalizacyjne zapewniają dzieciom i młodzieży niedostosowanej społecznie opiekę i wychowanie, resocjalizację i rewalidację, leczenie uzależnień oraz zdobywanie kwalifikacji zawodowych [Jaworska 2012, s. 244]. Zgodnie z Ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich [26.10.1982 ze zmianami] do instytucji resocjalizacyjnych kierowani są: nieletni w wieku 13–17 roku życia, którzy dopuścili się czynu karalnego; młodzież do 18 roku życia przejawiająca symptomy demoralizacji oraz osoby do 21 roku życia, wobec których zastosowano środek poprawczy.

Wskazane w tytule środowisko instytucjonalne zostanie przedstawione na przykładzie młodzieżowych ośrodków wychowawczych, gdzie przez Sąd Rodzinny i Opiekunów kierowane są dzieci oraz młodzież niedostosowana społecznie, wymagająca stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i opieki.

Środek wychowawczy realizuje się w instytucjach resocjalizacyjno-wychowawczych dla dzieci i młodzieży w normie intelektualnej oraz resocjalizacyjno-rewalidacyjnych dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. W skład Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych (MOW) wchodzi internat (instytucje te są całodobowe, nieferyjne) oraz co najmniej jedna szkoła podstawowa i gimnazjum (do chwili wejścia reformy tzn. 01.09.2017) lub ponadgimnazjalna, najczęściej zawodowa. Do zadań MOW należy eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego oraz przygotowanie wychowanków do samodzielnego życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi w środowisku otwartym. Te główne zadania realizowane są w trakcie zajęć grupowych oraz indywidualnych, w tym także zajęć umożliwiających wychowankom rozwój zainteresowań, np. zajęć sportowych, rekreacyjnych, turystycznych, kulturalno-oświatowych, a także zajęć psychoterapeutycznych, psychoedukacyjnych, socjoterapeutycznych [Dobijański 2017, s. 80–81].

Proces wychowawczy w MOW tworzą następujące elementy: diagnoza ujawnianych przez wychowanków zaburzeń we wszystkich sferach i funkcjonowania, analiza zasobów, projektowanie działań terapeutycznych i resocjalizacyjnych oraz edukacyjnych. Kolejny ważny krok to dostosowanie metod pracy i ich analizy pod kątem indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego przy współpracy z rodziną, jak i innymi instytucjami zajmującymi się dzieckiem.

Ważną kwestią w kontekście wspomnianego powyżej indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego jest orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, które powinien posiadać każdy wychowanek. Orzeczenie jest wydawane przez Poradnię Psychologiczno-Pedagogiczną, na której terenie funkcjonuje MOW, z uwagi na niedostosowanie społeczne, na dany etap edukacyjny.

W prezentowanym artykule zwrócono uwagę na znaczenie specjalnych potrzeb edukacyjnych dla skuteczności działań podejmowanych w procesie resocjalizacji ucznia niedostosowanego społecznie oraz ich kluczowym znaczeniem z perspektywy kształtującej się osobowości w paradygmacie poznawczym. Takie założenie wiąże się z przyjęciem określonych wskaźników skuteczności realizowanych w instytucji działań wychowawczych, zostanie to przedstawione w dalszej części tekstu.

Diagnoza specjalnych potrzeb edukacyjnych ucznia niedostosowanego społecznie

Specjalne potrzeby edukacyjne odnoszą się do tej grupy uczniów, która nie może sprostać wymaganiom powszechnie obowiązującego programu edukacyjnego, z uwagi na to, że mają oni zdecydowanie większe trudności w uczeniu się niż ich rówieśnicy. Uczniowie ci są w stanie kontynuować naukę, ale potrzebują pomocy pedagogicznej w formie specjalnego programu nauczania i wychowania, specjalnych metod, dostosowanych do ich potrzeb oraz możliwości i ograniczeń. Ta grupa uczniów powinna być pod opieką specjalistycznej kadry pedagogicznej w odpowiednich warunkach bazowych, przy uwzględnieniu odmiennych rozwiązań organizacyjnych [Bogdanowicz 1995, s. 216]. W 1998 roku opublikowano dokument pt. *Reforma systemu kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, przygotowany przez zespół ekspertów działający pod nadzorem Ministerstwa Edukacji Narodowej. Przez specjalne potrzeby edukacyjne rozumie się w nim potrzeby, które w procesie rozwoju dzieci i młodzieży wynikają z ich niepełnosprawności lub powstałe z innych przyczyn trudności w uczeniu się. Kilkaście lat później określenie „specjalne potrzeby edukacyjne” znalazło się w kilku publikacjach wydanych przez MEN, związanych także z pojawiającymi się wów-

czas aktami prawnymi dotyczącymi funkcjonowania instytucji oświatowych, w tym Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych. Opracowania te dotyczyły m.in. zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej, warunków organizowania kształcenia, wychowania, opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie, szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych czy ramowego statutu PPP [Olechowska 2016, s. 29].

Pojęcie „specjalne potrzeby edukacyjne” funkcjonuje wyłącznie w opracowaniach popularnonaukowych i naukowych, natomiast w aktach prawnych stosuje się określenia: „indywidualne potrzeby edukacyjne” lub „indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne”. Wydaje się ważne, aby zwrócić uwagę na to, że określenie „specjalne potrzeby edukacyjne” jest nową kategorią, pojęciem, którego pole znaczeniowe nie pokrywa się ani z polem znaczeniowym pojęcia „dziecko posiadające orzeczenie o niepełnosprawności”, ani „uczeń posiadający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, choć obejmuje obie kategorie uczniów. Oznacza to, że wszyscy uczniowie niepełnosprawni są dziećmi ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, ale nie wszyscy uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi to dzieci niepełnosprawne bądź posiadające orzeczenie o niepełnosprawności [tamże, s. 30].

W przypadku wychowanków MOW należy podkreślić, że orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, z uwagi na niedostosowanie społeczne, stanowi podstawę do tworzenia indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego. Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny (IPET) jest zatem przygotowywany przez zespół wychowawczy dla każdego nieletniego, powinien powstać jak najszybciej, np. do miesiąca od daty przybycia ucznia do MOW. W działaniach wspomnianego zespołu, powołanego przez dyrektora instytucji resocjalizacyjnej, uczestniczą wszystkie osoby pracujące z wychowankiem: wychowawcy i nauczyciele, psycholog, pedagog oraz specjaliści (w miarę potrzeb), np. psychiatra, neurolog, terapeuta uzależnień. Podstawę prawną do realizacji indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych tworzą odrębne przepisy MEN¹.

Zespół wychowawczy dokonuje analizy dokumentacji każdego wychowanka, na którą składają się głównie opinie psychologiczne i pedagogiczne, dotyczące środowiska rodzinnego oraz funkcjonowania nieletniego w poprzedniej instytucji czy szkole, realizowanych przez niego zadań i programów oraz dotychczasowych efektów.

Ważnym krokiem do dalszego projektowania pracy resocjalizacyjnej z wychowankiem jest określenie: a) jego mocnych stron, zainteresowań i umiejętności; b) deficytów; c) zasadniczych problemów w funkcjonowaniu nieletniego, czyli

¹ Dz. U. z dnia 24 lipca 2015, poz. 1113.

diagnozowanie resocjalizacyjne. Przeprowadzona diagnoza pozwala na wyznaczenie celów edukacyjnych, wychowawczych i terapeutycznych w procesie resocjalizacji. Zaplanowane zadania, czas ich realizacji, oczekiwane efekty oraz sposób ich weryfikacji są zawarte w IPET. Należy też podkreślić, że diagnoza resocjalizacyjna nie stanowi czynności jednorazowej i autonomicznej, ale jest procesem cyklicznym w toku działań naprawczych. Generalną zasadą diagnozy w resocjalizacji jest konieczność uwzględnienia jej dynamiczności, stąd rozpoznanie powinno obejmować przeszłość i bieżące przeżycia, doznania, sytuację ucznia, co wiąże się z natychmiastową decyzją w zakresie realizowanych działań naprawczych o charakterze terapeutyczno-resocjalizacyjnym [Wysocka 2008, s. 66–67].

Kształcenie specjalne w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym

Integralną część orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego tworzą zalecenia do indywidualnej pracy z uczniem, wśród których najczęściej jako pierwsze umieszczane jest zalecenie następującej treści: „Zespół zaleca wobec dziecka kształcenie specjalne w MOW programem dostosowanym do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia”. Oznacza to przyjęcie założenia, że uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych nie zawsze zdołają osiągnąć cele dydaktyczne określone jednostkom przystosowanym społecznie. Pomimo to w procesie edukacji uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych dąży się przede wszystkim do: a) maksymalnego i wszechstronnego rozwoju ich osobowości; b) najlepszego poziomu przystosowania ich do życia w społeczeństwie; c) osiągnięcia jak najpełniejszego usamodzielnienia we wszystkich jego postaciach i zakresach określających niezbędne warunki przejścia do dorosłości, a więc samodzielności psychicznej, materialnej, zawodowej; d) docenienia ważności i znaczenia poczucia kontroli oraz samooceny, które są podstawą adekwatnej do rzeczywistości samoakceptacji, samokierowania i samorealizacji [Dykcik 2001, s. 70–71].

Wśród czynników ryzyka, utrudniających realizację powyższych celów, znajduje się poziom sprawności intelektualnej podopiecznych oraz ich kompetencje poznawcze, które zdecydowanie słabiej wypadają w grupie młodzieży niedostosowanej społecznie. Jest to szeroko opisane w literaturze przedmiotu, m.in. B. Urban [2000], R. Opora [2009], J. Siemionow [2011], J. Kuształ, K. Biel [2011].

Uczniowie niedostosowani społecznie nie osiągają odpowiedniego dla okresu adolescencji poziomu myślenia formalno-logicznego. Nie są więc w stanie operować pojęciami abstrakcyjnymi i wykrywać związków strukturalnych oraz przyczynowo-skutkowych w otaczającej ich przestrzeni fizycznej, a co szczególnie

ważne – w kulturowej, zwłaszcza społecznej. Ponadto, przedmiotem poznania dorastającego młodego człowieka, oprócz otaczającej rzeczywistości, staje się on sam jako niepowtarzalny podmiot. Poszerza się i pogłębia refleksja nad sobą, co niestety rzadko pojawia się w grupie uczniów niedostosowanych społecznie. Konsekwencją tego jest zaniżona i nieutralizująca samoocena, która powstaje m.in. w wyniku braku wymiany określonych relacji z innymi osobami [Stanik 2013, s. 449–450]. W samoocenie nieletniego, na którą składa się zarówno wiedza na swój temat, jak i emocjonalny stosunek wobec siebie, wyrażają się kluczowe przekonania dotyczące własnej osoby. Negatywny emocjonalny stosunek do siebie destrukcyjnie wpływa na obraz 'ja', w tym własnych potrzeb i możliwości, co może spowodować, że nieletni doświadcza frustracji na skutek trudności związanych z ich zaspokajaniem.

Świadomość możliwości dokonywania swoistej „wymiany” z otoczeniem oraz stopnia, w jakim działania te wpływają na nieletniego, zazwyczaj wiąże się z określonym stosunkiem emocjonalnym do innych ludzi i rezultatami będącymi wynikiem interakcji z nimi. Nieadekwatne przekonania na temat otaczającego świata, jego samego oraz innych ludzi stają się źródłem niewłaściwego funkcjonowania ucznia. Stąd też do głównych zadań wychowawcy, nauczyciela należy pomoc nieletniemu w urealnieniu obrazu 'ja' oraz otaczającej rzeczywistości. Istotnym zadaniem wychowawczym w pracy z uczniem niedostosowanym społecznie jest zatem podnoszenie jego poczucia wartości oraz utrzymywanie go na adekwatnym poziomie [Opora 2009, s. 104]. W przypadku uczniów niedostosowanych społecznie określenie „kształcenie specjalne” ma zdecydowanie szerszy wymiar i obejmuje liczne, wchodzące we wzajemne zależności – czynniki, które należy uwzględnić, planując i prowadząc proces ich uczenia się i nauczania. W grupie tych czynników istotnym jest tzw. niedojrzałość struktury 'ja' skorelowana dodatnio z nieadekwatnością samooceny. Zarówno zawyżona, jak i zaniżona samoocena zwiększają zapotrzebowanie na informacje potwierdzające własną wartość [Urban 2012, s. 20]. Prawidłowość ta jest szczególnie istotna u dzieci, u których dążenie do utrzymania czy podnoszenia własnej wartości przejawia się poszukiwaniem aprobaty społecznej, uznania, akceptacji, której nie otrzymali w swoim środowisku rodzinnym, co często staje się bezpośrednią przyczyną podejmowania zachowań agresywnych, jak i odrzucenia rówieśniczego.

Przyjmując założenie dotyczące osobowości jako centralnego systemu integracji oraz regulacji zachowania, kształtującego się w okresie dzieciństwa i adolescencji, wskazuje się również znaczenie tego systemu w tworzeniu fundamentalnych relacji ja–świat. W początkowych okresach rozwojowych relacje te kształtują się pod wpływem otoczenia, a w późniejszych w coraz większym stopniu zależą od właściwości podmiotu. Z punktu widzenia formowania się spójnej struktury 'ja', dziecko potrzebuje od dorosłego (rodzica) adekwatnego i dojrzałego wsparcia,

w zależności od etapu, na którym proces ten się znajduje. Wsparcie to z kolei jest w stanie przyjąć, jeżeli istnieje między nim a dorosłym więź emocjonalna, która satysfakcjonuje obie strony, daje poczucie wspólnoty, zapewnia bezpieczeństwo, ale też stymuluje do dalszego rozwoju [Bardziejewska 2005, s. 370–371]. W grupie uczniów niedostosowanych społecznie proces tworzenia się stabilnej i spójnej struktury 'ja' nie przebiega prawidłowo z uwagi na brak tych fundamentalnych elementów wymienionych powyżej. Stąd też w procesie resocjalizacji powinny pojawić się zadania, które sprzyjają formowaniu się adekwatnego obrazu własnej osoby oraz dojrzałej tożsamości. W połączeniu z zadaniami edukacyjnymi, wynikającymi z realizacji treści programowych określonych dla danego etapu kształcenia, tworzą one całość specjalistycznych oddziaływań rozpoznających, wzmacniających i budujących potencjał rozwojowy nieletnich.

Dostosowanie organizacji procesu nauczania do potrzeb nieletnich

Jednym z najważniejszych zadań stawianych młodzieżowym ośrodkom wychowawczym jest zapewnienie nieletnim odpowiednich warunków niezbędnych do nauki, a tym samym tworzenia warunków do prawidłowego wszechstronnego rozwoju dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie. Zapewnienie edukacji odpowiadającej na potrzeby wychowanków jest zadaniem niezmiernie istotnym z uwagi na to, że w większości przypadków niedostosowanie społeczne powiązane jest z niepowodzeniami szkolnymi [Śliwa 2013, s. 53]. Rolą edukacji szkolnej w instytucji resocjalizacyjnej jest przełamywanie niepowodzeń szkolnych wychowanków oraz nauka i internalizacja zasad życia w grupie społecznej. Dostosowanie wymagań edukacyjnych zatem ma pomóc wychowankowi w konstruowaniu przez niego własnej ścieżki szkolnej i zawodowej. Jest to działanie szczególnie istotne ze względu na częste opóźnienia edukacyjne wychowanków, sięgające średnio od jednego roku do trzech lat, mające wpływ na porzucanie przez nich szkoły wraz z ukończeniem 18 lat. To oczywiście wpływa na ich wykluczenie społeczne, będące efektem niskich kwalifikacji i kompetencji zawodowych. Wśród działań mających na celu wsparcie wychowanków przy budowaniu ich indywidualnych ścieżek edukacyjnych i zawodowych M. Dobijański, na podstawie wykonanych przez siebie badań dotyczących funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych, wskazuje: indywidualne i grupowe spotkania z doradcą zawodowym, zajęcia z psychologiem i pedagogiem, zajęcia prowadzone z wychowawcą, np. pomoc w trakcie nauki własnej, zajęcia specjalistyczne (terapeutyczne, psychoedukacyjne) [Dobijański 2017, s. 128–129].

Nowe paradygmaty edukacyjne w pracy z uczniem niedostosowanym społecznie zwracają uwagę na wykorzystanie przede wszystkim: metod aktywnego nauczania i uczenia się przez działanie, odkrywanie i przeżywanie sytuacji zadaniowych, naturalnego bogactwa treści; wielości form i metod stymulacji do samodzielnej oraz twórczej aktywności ucznia; wielofunkcyjnego, wielostronnego i wielozadaniowego kształtowania osobowości nieletniego, z wykorzystaniem wszystkich jego potencjalnych zdolności i zasobów; nieautorytarnych oraz wyzwających motywację metod osiągania sukcesu, z przestrzeganiem zasad akceptacji, osiągnięć i życzliwości wobec ucznia; zindywidualizowanego kształcenia i wychowania z wykorzystaniem wszelkich możliwych alternatywnych i niekonwencjonalnych środków oraz sytuacji [Dykciak 2001, s. 72].

W rozporządzeniu MEN z dnia 2 listopada 2015 roku określono, że w skład młodzieżowego ośrodka wychowawczego wchodzi co najmniej jedna z następujących szkół: 1) szkoła podstawowa specjalna; 2) gimnazjum specjalne²; 3) szkoła ponadgimnazjalna specjalna³. Stosowanie określenia „szkoła specjalna” oznacza w tym przypadku przyjęcie następujących rozwiązań, przy jednoczesnym realizowaniu podstawy programowej obowiązującej dla wszystkich etapów kształcenia w szkołach ogólnodostępnych. Podstawową formą organizacyjną pracy z wychowankami w młodzieżowym ośrodku wychowawczym jest grupa wychowawcza, która liczy do 12 wychowanków i najczęściej jest tożsama klasie szkolnej. Grupa wychowawcza/klasa obejmuje wychowanków w zbliżonym wieku, z uwzględnieniem ich indywidualnych potrzeb rozwojowych i specyficznych problemów wychowawczych. Z uwagi na to, że do szkoły funkcjonującej przy młodzieżowym ośrodku wychowawczym mogą również uczęszczać uczniowie niebędący wychowankami ośrodka, posiadający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane odpowiednio ze względu na niedostosowanie społeczne, o ile szkoła dysponuje wolnymi miejscami, liczba uczniów w klasie może wynosić do 16. Mniejsza liczba uczniów w klasie sprzyja indywidualizacji pracy edukacyjnej, która jest fundamentem procesu nauczania, jak i całego procesu resocjalizacji ujmowanego tu jako kontinuum działań, zmiany w funkcjonowaniu wychowanków, np. w obszarze poznawczym stają się kapitałem do uzyskiwania kolejnych zmian w ich zachowaniu. Z uwagi na wspomniane już powyżej częste opóźnienia szkolne wychowanków, w klasie mogą pojawić się uczniowie w różnym wieku, z odmienną wiedzą oraz umiejętnościami, stąd też realizowane w czasie lekcji działania muszą być adekwatne do potrzeb, zasobów i deficytów wychowanków. Dostosowanie metod nauczania i środków dydaktycznych, zastosowanych indywidualnie lub grupowo, może polegać na wydłużeniu czasu pracy, zmniejszeniu liczby zadań do wykonania lub opanowania, dawaniu możliwości wyboru zadań,

² Do czasu wprowadzenia reformy MEN 01.09.2017.

³ Dz. U. z dnia 2 listopada 2015 r., poz. 1872.

podzieleniu dłuższych fragmentów tekstu czy prezentacji na krótsze części, umieszczeniu ważnych dla toku lekcji informacji na tablicy i wyraźnym ich zaznaczeniu, ocenianiu stopnia realizacji zadania po wyraźnym uprzedzeniu, wykorzystywaniu różnych form ekspresji emocji, wielokanałowym dostarczaniu informacji, np. wizualnie i werbalnie [Olechowska 2016, s. 130].

Indywidualne i podmiotowe podejście do ucznia w szkole funkcjonującej przy MOW, określanej jako specjalnej, może także obejmować następujące działania: podnoszenie samooceny wychowanka m.in. przez budowanie poczucia jego skuteczności i sprawstwa, dobierając odpowiednio zadania i stopniując poziom ich trudności; budowanie bliskiego, ale opartego na jasnych zasadach, kontaktu z nauczycielem, odkrywanie i akcentowanie mocnych stron ucznia, opracowanie czytelnego dla ucznia systemu nagradzania, reagowanie na pierwsze przejawy lęku czy agresji ze strony ucznia. Realizację tych działań ułatwia fakt, że szkoła wraz z internatem tworzą nierozzerwalną całość, są to dwa kluczowe subsystemy instytucji, pozostające ze sobą w ścisłej zależności.

W młodzieżowych ośrodkach wychowawczych minimum dwa razy w ciągu roku szkolnego, a w praktyce zdecydowanie częściej, odbywają się zebrania zespołów wychowawczych, tzn. wszystkich osób prowadzących proces resocjalizacji wychowanków danej grupy/klasy: nauczycieli, wychowawców, psychologa, pedagoga, pracownika socjalnego, terapeuty. Jest to spotkanie mające przede wszystkim na celu analizę przebiegu procesu resocjalizacji w wymiarze indywidualnym i grupowym oraz określenie skuteczności przeprowadzonych działań lub też jej braku wraz z uzasadnieniem. Regularne spotkania zespołów wychowawczych zwiększają stopień spójności prowadzonych w instytucji działań zarówno w szkole, jak i na terenie internatu, sprzyjają wymianie informacji oraz analizie funkcjonowania podopiecznych prowadzonej z różnych perspektyw. Planowanie i projektowanie oraz organizacja i realizacja działań w procesie resocjalizacji odbywa się na podstawie przedstawionego poniżej Indywidualnego Programu Edukacyjno-Terapeutycznego stworzonego przez wychowawców dla każdego nieletniego w czasie około miesiąca od przybycia ucznia do instytucji.

Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny w pracy z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych

Jednym z najważniejszych założeń twórczej resocjalizacji, do której obecnie często odwołują się wychowawcy/nauczyciele z uwagi na jej podstawy metodyczne, istotne dla praktyki jest to, że odpowiednie metody uaktywniają potencjały rozwojowe osób nieprzystosowanych społecznie i kreują konkretne materialne

oraz społeczne dzieła czy też efekty ich twórczości, rozumianej jako aktywność własna podmiotu, niekoniecznie o wymiarze artystycznym. Rozwijanie potencjałów wychowanków niedostosowanych społecznie wpływa na ich nowy stosunek do otaczającej rzeczywistości oraz innych ludzi. Nieletni zaczynają coraz więcej zdarzeń postrzegać w kategoriach sytuacji akceptowalnych i rozwiązywalnych. Otrzymane w trakcie oddziaływań nowe kompetencje poznawczo-osobowe pozwalają im na rozwiązywanie pojawiających się problemów w sposób odmienny od dotychczasowego [Konopczyński 2006, s. 13]. Stąd też, przygotowując indywidualny program pracy z wychowankiem, kluczowym elementem jest wskazanie jego potencjałów (zasobów), a w dalszej kolejności – deficytów. Najczęściej opisywane są dwa obszary: mocne strony wychowanka – jego zainteresowania, uzdolnienia, umiejętności oraz słabe strony – głównie wiodące problemy w pracy z wychowankiem.

Kolejny ważny krok to wskazanie w IPET źródeł informacji na temat podopiecznych, np. obserwacja, rozmowa indywidualna, opinie psychologiczne, opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej. Nazwanie problemu wiodącego w pracy z wychowankiem zdecydowanie ułatwi określenie zadań do realizacji w procesie resocjalizacji. Warto podkreślić, że problem wiodący również ulega zmianie w trakcie pobytu nieletniego/nieletniej w instytucji, co też powinno znaleźć odzwierciedlenie w IPET. Ważne jest aby wszystkie te informacje zamieszczać z odpowiednią datą, tak aby na dalszych etapach pracy z podopiecznym wskazać zaistniałe zmiany lub ich brak. Zintegrowane działania nauczycieli, wychowawców oraz specjalistów, jak również formy, zakres i czas udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej, to wszystkie działania zaplanowane i realizowane wobec nieletniego w określonym przedziale czasowym tzn. od ...do... Zadania prezentowane są hierarchicznie, czyli w kolejności ich wprowadzania, zaczynając oczywiście od tych priorytetowych (co powinno wynikać z diagnozy). Bardzo ważne jest aby wskazywać czy dane zadanie jest jeszcze realizowane, czy zakończone, czy też przerwane i z jakiego powodu. Z uwagi na to, że analiza skuteczności prowadzonych działań oraz wskazywanie efektów procesu resocjalizacji stały się obecnie powszechną i konieczną praktyką w instytucjach, indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne odgrywają tu kluczową rolę. Stąd też istotne jest aby zadania były adekwatne do wskazanych problemów i/lub deficytów wychowanka, tzn. odpowiadały na nie, sprzyjały ich rozwiązaniu. Wspólne cele, które realizują w procesie resocjalizacji wszystkie osoby pracujące z wychowankiem, powinny być zrozumiałe i czytelne dla każdej z nich, także dla samego podopiecznego, który staje się aktywnym oraz świadomym uczestnikiem tego procesu. IPET buduje zatem płaszczyznę współpracy wszystkich specjalistów zaangażowanych w proces resocjalizacji nieletnich.

Zakończenie

Obok kształcenia w zakresie przedmiotów szkolnych uczenie pożądaných i społecznie akceptowanych zachowań jest ważnym celem edukacji. Osiągnięcia szkolne wiążą się także z późniejszymi korzyściami w życiu człowieka i stąd też sukcesy w nauce można uznać za istotny czynnik ochronny na kolejnych etapach jego rozwoju. Z tego też powodu troska o wykształcenie wychowanków, motywowanie ich do systematycznej aktywności poznawczej, należy uznać za priorytetowe w procesie ich readaptacji społecznej.

Umiejętności poznawcze nieletnich mają zdecydowanie większe szanse na wykształcenie się, w warunkach, które stymulują ich intelektualnie, w otoczeniu stwarzającym sytuacje, zadania, w których mogą one być wykorzystane. Uczeń niedostosowany społecznie o specjalnych potrzebach edukacyjnych ma do zrealizowania podobne cele jak inni uczniowie, pozbawieni jakichkolwiek dysfunkcji; powinien jednak realizować te cele w odmienny, zgodny ze swoimi możliwościami, sposób oraz z większą tolerancją czasową na pojawienie się określonych umiejętności. Wielu niedostosowanych społecznie uczniów nie ma możliwości odkrycia i sprawdzenia swoich kompetencji, zwłaszcza jeżeli byli krzywdzeni emocjonalnie, krytykowani czy ignorowani. Dlatego też rozpoznanie umiejętności z obszaru uczenia się jest ważnym, ale też i nowym, zdaniem dla niedoświadczonego w tym obszarze aktywności nieletniego. Często więc jednym z pierwszych zadań w pracy z podopiecznym jest identyfikacja jego zdolności i możliwości, między innymi przez stworzenie mu odpowiednich warunków do eksperymentowania w świecie nauki [Opora 2009, s. 202–203].

Podsumowując, można stwierdzić, że przy projektowaniu oddziaływań edukacyjnych dla ucznia niedostosowanego społecznie o specjalnych potrzebach edukacyjnych, należy brać pod uwagę całościową przestrzeń resocjalizacyjną. Oznacza to planowanie i organizację działań wielotorowo, z uwzględnieniem kształtującej się osobowości, a szczególnie obrazu własnej osoby oraz poczucia tożsamości. Z perspektywy efektów wychowania wynikiem takiego postępowania będzie więc zmieniony, można powiedzieć „wykreowany na nowo”, wychowanek zarówno w swojej osobowej sferze wewnętrznej (uwewnętrzzone parametry tożsamości), jak i zewnętrznej – społecznej (wizualizowane parametry tożsamości). Poprzez zmianę sposobu spostrzegania samego siebie nieletni zmienia również swoje priorytety, a więc i sposoby społecznego funkcjonowania. Pod pojęciem zmiany rozumiemy tutaj odmienny niż dotychczas, kreatywny sposób rozwiązywania przez wychowanka sytuacji problemowych oraz odmienne od dotychczasowych, akceptowane przez niego samego i jego środowisko, parametry jego społecznej sylwetki [Konopczyński 2014, s. 140]. Uwzględnianie specjalnych

potrzeb edukacyjnych ucznia niedostosowanego społecznie staje się w tym ujęciu całościowym podejściem do jego zasobów oraz deficytów, a tym samym skuteczną drogą do osiągnięcia przez niego sukcesu szkolnego, a w dalszej perspektywie sukcesu życiowego. Na rezultat procesu resocjalizacji składa się wiele działań i związanych z nimi czynników, które wchodzą ze sobą we wzajemne interakcje. Stąd też bardzo trudno jest udowodnić skuteczność pojedynczych działań. Efektywność podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych zależy od właściwie wybranych i zrealizowanych wobec nieletnich zadań, w tym właśnie związanych z ich potrzebami edukacyjnymi.

Bibliografia

- Bogdanowicz M. (1995), *Uczeń o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 3, s. 216–222.
- Bardziejewska M. (2005), *Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków?* [w:] *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, A. Brzezińska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Dobijański M. (2017), *Teoretyczne i praktyczne aspekty pedagogiki resocjalizacyjnej w pracy z nieletnimi w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych*, Wydawnictwo Cyfrowe Marlab IT, Siedlce.
- Dykcik W. (2001), *Zakres i przedmiot zainteresowań pedagogiki specjalnej* [w:] *Pedagogika specjalna*, W. Dykcik, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Jaworska A. (2012), *Leksykon resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Warszawa.
- Konopczyński M. (2014), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kuszał J., Biel K. (red.) (2011), *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, Wydawnictwo Ignatianum i Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Olechnowska A. (2016), *Specjalne potrzeby edukacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Opora R. (2009), *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach.
- Siemionow J. (2011), *Niedostosowanie społeczne: działania zmiana efektywność*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Stanik J.M. (2013), *Psychologia sądowa, podstawy, badania, aplikacje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Śliwa S. (2013), *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wydawnictwo WSZiA, Opole.
- Urban B. (2000), *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Urban B. (2012), *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*, Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Wysocka E. (2008), *Diagnoza w resocjalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.